

ΦΩΤΕΙΝΗ ΛΑΓΩΝΙΚΟΥ

Αναθεωρήσεις ηγετών στην *Πολιτεία* του Μήτσου Αλεξανδρόπουλου*

«**Α**ΕΙΖΕΙ να πετάξουμε το καπέλο μας στον αέρα, που η πεζογραφία μας ενοισχύεται έτσι αναπάντεχα μ' έναν προικισμένο συγγραφέα και μ' ένα έργο από την αγνοημένη Αντίσταση της Αθήνας, που αξίζει να το γνωρίσει το πλατύ αναγνωστικό κοινό». ¹ Έτσι υποδεχόταν ο Δημήτρης Ραυτόπουλος από τις σελίδες της *Αυγής* τον Μάιο του 1962 το μυθιστόρημα του Μήτσου Αλεξανδρόπουλου *Νύχτες και Αυγές. Η Πολιτεία*.

Το βιβλίο, που ανήκει πράγματι στον κύκλο της αντιστασιακής λογοτεχνίας, είχε κυκλοφορήσει ένα χρόνο νωρίτερα από τον εκδοτικό μηχανισμό του ΚΚΕ στις ανατολικές χώρες. Εκεί βρισκόταν ήδη από το '49 και ο συγγραφέας του. Ενταγμένος στο Κομμουνιστικό Κόμμα και μαχητής του ΔΣΕ καθώς ήταν, ο Αλεξανδρόπουλος ακολούθησε τον κύριο όγκο των στρατιωτικών δυνάμεων του ΚΚΕ στην έξοδό τους από την Ελλάδα με το τέλος του Εμφυλίου.²

Η *Πολιτεία* είναι η ιστορία της σταδιακής ωρίμανσης και πολιτικής συνειδητοποίησης ενός μέσου αλλά και ευαίσθητου νέου της εποχής, ο οποίος διαμορφώνεται απ' όσα συμβαίνουν γύρω του. Ο ανυποψίαστος

* Το κείμενο αποτελεί τμήμα εργασίας που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού σεμιναρίου της Αγγέλας Καστρινάκη "Αναθεωρήσεις λογοτεχνικών κειμένων" κατά το εαρινό εξάμηνο του 2008.

Η εργασία δεν θα μπορούσε να προχωρήσει χωρίς την πρόθυμη παραχώρηση της πρώτης και της τρίτης έκδοσης του υπό εξέταση μυθιστορήματος από την κ. Σόνια Ιλίνσκαγια-Αλεξανδροπούλου, την οποία ευχαριστώ.

1 Ραυτόπουλος 1962.

2 Βασική πηγή για τα βιογραφικά στοιχεία που χρησιμοποιούνται εδώ αποτελεί το «Χρονολόγιο Μήτσου Αλεξανδρόπουλου» 2004. Οι λεπτομέρειες που παρατίθενται και ο προσωπικός τόνος του κειμένου προδίδουν τη συγγραφή του από τον ίδιο τον Αλεξανδρόπουλο.

Κοσμάς φτάνει στην Αθήνα από την επαρχία την άνοιξη του '42. Βιώνει εκεί τη σκληρή πραγματικότητα της Κατοχής, την πείνα, την εξαθλίωση, τον μαυραγοριτισμό, και αντιλαμβάνεται τη χρεοκοπία του παλιού αστικού κόσμου που συναλλάσσεται με τους Γερμανούς και τη δωσίλογη κυβέρνηση. Η συναναστροφή του με τον Τζέρυ και την Κίτυ, δυο νεαρούς μεγαλοαστούς, δίνει στον συγγραφέα την ευκαιρία να περιγράψει τη δράση των δεξιών φοιτητικών οργανώσεων, οι οποίες, μεσούσης της Κατοχής, προσπαθούν να σώσουν τη χώρα από τους κομμουνιστές. Ο Κοσμάς καταλαβαίνει γρήγορα το αδιέξοδο αυτής της πολιτικής που φέρνει τους εθνικόφρονες νέους στο πλευρό των δυνάμεων κατοχής. Μέσω της παλιάς του αγαπημένης, της Γιάννας, έρχεται σε επαφή με το ΕΑΜ και εντάσσεται στις γραμμές του. Προς το τέλος του βιβλίου ο ήρωάς μας συλλαμβάνεται από άντρες των Ταγμάτων Ασφαλείας, στα χέρια των οποίων υφίσταται σκληρά βασανιστήρια. Το μυθιστόρημα τελειώνει τη στιγμή ακριβώς που καταφέρνει να δραπετεύσει.³

Στους κόλπους του ΕΑΜ ο Κοσμάς συναντά δυο παλαίμαχους κομμουνιστές, τον Σταύρο και τον Σπύρο, που τον προβληματίζουν, καθώς δημιουργούν δύο διαφορετικά πρότυπα ηγέτη στη συνείδησή του. Ο Σπύρος έχει τη μεγαλύτερη παρουσία στο μυθιστόρημα. Γνωρίζει τον Κοσμά από παλιά, αφού ζούσε κάποτε στην πόλη του. Οργάνωνε τότε τις απεργίες για το σταφιδικό ζήτημα και είχε μπει στα όνειρα του μικρού Κοσμά «θετικός και μεγάλος»⁴ όταν προσπάθησε να σώσει δυο παιδιά από κάποια πυρκαγιά. Άνθρωπος πράος και γλυκομίλητος, στηρίζει τη σχέση του με τους συντρόφους του στη συζήτηση και τους καθοδηγεί τόσο σε πρακτικά όσο και σε θεωρητικά ζητήματα, πάντα δουλεύοντας μαζί τους ως ίσος ανάμεσα σε ίσους.

Ο Σταύρος από την άλλη είναι ο τύπος του αλύγιστου, αυστηρού, αδιάλλακτου ηγέτη, που προκαλεί τον σεβασμό αλλά και το δέος των συναγωνιστών του. «Γραμματέας της οργάνωσης»,⁵ στο ανώτερο δηλαδή επίπεδο της κομματικής ιεραρχίας, είναι για τους συντρόφους του περίπου η προσωποποίηση του αγώνα, της θυσίας και της ακλόνητης πίστης. Οι εξορίες και οι φυλακές σκλήρυναν τον χαρακτήρα του, χωρίς βεβαίως να κάμψουν το φρόνημά του. Τις λίγες φορές που εμφανίζεται στο βιβλίο, κρίνει με μεγάλη αυστηρότητα τα λάθη των συναγωνιστών του, τους «κατσαδιάζει», τους δίνει απότομες εντολές, αλλά και πρωτοστατεί σε μαζικές συγκρούσεις με τις δυνάμεις κατοχής. Στεγνός, αγέλαστος και απόμακρος, εκπέμπει ωστόσο τη γοητεία του αταλάντευτα αφοσιωμένου στον κοινό σκοπό αγωνιστή.

3 Η *Πολιτεία* είναι το πρώτο μυθιστόρημα του Μήτσου Αλεξανδρόπουλου. Η ιστορία του Κοσμά θα συνεχιστεί στον τόμο *Τα Βουνά* (ΠΛΕ 1963) που ολοκληρώνει τη σύνθεση *Νύχτες και Αυγές*. Για την ανάλυση κάποιων βασικών πλευρών του έργου του Αλεξανδρόπουλου βλ. Σταυροπούλου 2001: 23-83.

4 Αλεξανδρόπουλος 1961: 161.

5 Αλεξανδρόπουλος 1961: 257.

Πατί όμως θέλησε ο Αλεξανδρόπουλος να παρουσιάσει στο βιβλίο του δύο τόσο διαφορετικά ηγετικά πρότυπα; Η αίσθησή μου είναι ότι οι χαρακτήρες αυτοί προσωποποιούν δύο διακριτές αντιλήψεις για τον τρόπο λειτουργίας μιας επαναστατικής οργάνωσης. Αντιλήψεις που συνυπήρχαν εκείνη την εποχή — όχι χωρίς προστριβές — μέσα στην ελληνική αριστερά. Από τη μια η κομματική ηγεσία, που απαιτούσε στρατιωτική πειθαρχία από τα μέλη, φτάνοντας πολλές φορές σε ακρότητες και καταπάτηση της εσωκομματικής δημοκρατίας. Από την άλλη η εμφάνιση κυρίως στην Ελλάδα — αλλά όχι μόνον εκεί — τάσεων αποστασιοποίησης και κριτικής απέναντι σ' αυτό το μοντέλο. Η ΕΔΑ των αρχών του '60 με τη σταδιακή απομάκρυνσή της από το ΚΚΕ αποτέλεσε οπωσδήποτε έναν χώρο εξαιρετικά πρόσφορο για τέτοιου είδους ζυμώσεις. Ζυμώσεις που είχαν ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση — σε μεγάλο μέρος του εν Ελλάδι κόσμου της Αριστεράς — χαρακτηριστικών προδρομικών του ρεύματος που αργότερα θα ονομαζόταν «ανανεωτικό».⁶

Ας επιστρέψουμε όμως στο κείμενό μας. Μπορούμε, νομίζω, να υποστηρίξουμε με κάποια ασφάλεια πως ο Σταύρος ανακαλεί περισσότερο τους παραδοσιακού τύπου ηγέτες της κομμουνιστικής αριστεράς, ενώ ο Σπύρος θα λέγαμε, κάνοντας τον αναπόφευκτο αναχρονισμό, εκφράζει ένα πιο «ανανεωτικό» πρότυπο καθοδήγησης.

«Πού λοιπόν χωρίζαν οι δρόμοι τους και σε ποιον από τους δυο να δώσει αυτός το προβάδισμα και την προτίμησή του;»,⁷ αναρωτιέται ο Κοσμάς παρατηρώντας τους δύο παλαίμαχους συναγωνιστές του. Πίσω από το δίλημμα του ήρωα κρύβεται, υποψιάζομαι, η αμφιθυμία του συγγραφέα. Και παρατηρώντας τον τρόπο με τον οποίο χειρίζεται τους συγκεκριμένους ήρωες και τις αλλαγές που επιφέρει στην εικόνα τους κατά τις διαδοχικές εκδόσεις του έργου, τις αναθεωρήσεις των ηγετών του δηλαδή, μπορούμε να ανιχνεύσουμε τη στάση του απέναντι σε ό,τι αντιπροσωπεύουν.⁸

Στην πρώτη έκδοση του βιβλίου λοιπόν, κατά τη διάρκεια μιας από τις ελάχιστες συναντήσεις Σταύρου και Σπύρου, εξιστορείται και ένα επεισόδιο από το κοινό τους παρελθόν. Εξόριστοι σε κάποιο νησί, αντιμετωπίζουν το φάσμα της λιμοκτονίας, όταν ένα μεσημέρι την ώρα που διανέμεται η τροφή ο Σταύρος ανακαλύπτει ένα παραπάνισιο κουκί στο πιάτο του. Αμέσως κατηγορεί τον υπεύθυνο, τον Σπύρο, για μεροληψία, και με πομπώδη λόγο

6 Βλ. Ελεφάντης 2002: 37-39.

7 Αλεξανδρόπουλος 1961: 281.

8 Παρακάτω γίνεται σύγκριση της εικόνας των δύο ηρώων στις τρεις πρώτες εκδόσεις του βιβλίου (ΠΛΕ 1961, Θεμέλιο 1963, Κέδρος 1979). Για πρακτικούς λόγους η παραπομπή θα γίνεται στο εξής μόνο με το έτος έκδοσης.

Ο Αλεξανδρόπουλος έχει μεταβάλει και κάποια άλλα σημεία του κειμένου του, τα οποία όμως δεν θα συζητήσουμε, καθώς δεν επηρεάζουν την εικόνα των δύο προσώπων που μας απασχολεί εδώ.

προτείνει να ληφθούν μέτρα και να βγουν πολιτικά διδάγματα από το κουκί. Τελικά αποδεικνύεται ότι ο Σπύρος όχι μόνο δεν είχε αδικήσει κανέναν, αλλά είχε βάλει το κουκί στη μερίδα του Σταύρου αφαιρώντας το από τη δική του, σε μια προσπάθεια να βοηθήσει τον εξασθενημένο σύντροφό του.

Είναι, νομίζω, φανερό εδώ η πρόθεση του συγγραφέα να υπονομεύσει τον Σταύρο. Και μόνο η διάθεση εξαγωγής πολιτικών διδαγμάτων από το ταπεινό όσπριο αρκεί για να τον καταστήσει εντελώς γελοίο. Ωστόσο, οι αρνητικές εντυπώσεις που προκαλεί το ίδιο το περιστατικό μετριάζονται δραστικά μέσα σε ένα απολύτως θετικό για τον ήρωα περιβάλλον. Αμέσως πριν, είχε γίνει λόγος για την πολυετή, βασανιστική παραμονή του Σταύρου στην εξορία, ενώ ακολουθεί η αναφορά στις θυσίες που έχει κάνει στον βωμό του κοινού σκοπού και η αναγνώριση της ολοκληρωτικής αφοσίωσής του στον αγώνα.

Λίγο παρακάτω οι δυο βετεράνοι διαφωνούν ως προς την τακτική που πρέπει να ακολουθήσει το ΕΑΜ μετά την Απελευθέρωση. Ο Σπύρος υποστηρίζει πως πρέπει να γίνουν προετοιμασίες για σύγκρουση, ενώ ο Σταύρος επιμένει πως αυτή τη στιγμή προέχει ο εθνικός αγώνας και πως εγγυητής για τη μεταπολεμική επικράτηση της Αριστεράς είναι ο λαός που έχει αγκαλιάσει το ΕΑΜ. Αυτή ήταν σε γενικές γραμμές και η επίσημη στάση της ηγεσίας του ΚΚΕ, λίγους μήνες πριν την Απελευθέρωση.⁹ Ο αναγνώστης ξέρει φυσικά ότι η ιστορία θα δικαιώσει τον Σπύρο, όμως ο Αλεξανδρόπουλος σε καμία περίπτωση δεν ρίχνει τον λίθο του αναθέματος στον Σταύρο και τις απόψεις του. Αντιθέτως, τον παρουσιάζει ελαφρώς πειστικότερο σ' αυτή την — αμφίρροπη ομολογουμένως — λογομαχία, δείχνοντας έτσι μια κάποια κατανόηση στη στρατηγική της τότε ηγεσίας.

Ο Κοσμάς, που παρακολουθεί τα παραπάνω, προσπαθεί, όπως είπαμε, να κατανοήσει τι είναι αυτό που διαχωρίζει τους δύο συντρόφους του και να διαμορφώσει άποψη γι' αυτούς: «Ένωθε τη διαφορά, να την ξεδιαλύνει δε μπορούσε. Έβλεπε μόνο πως αν ο Σπύρος ερχόταν σιγά σιγά ερευνώντας, συζητώντας και πείθοντας, ο Σταύρος παρουσιαζόταν ξαφνικά και ολόκληρος, βάδιζε στέρεα και αποφασιστικά πάνω σε μία γραμμή που γι' αυτόν ήταν καθαρή και ξάστερη και που δε σήκωνε το παραμικρό λοξοδρόμισμα, δε χωρούσε συζητήσεις· η πορεία εκείνη ήταν ιερή γιατί την καθαγίαζε το χρέος. Ο Σταύρος έμπαινε ανοίγοντας δρόμο με το στιβαρό του χέρι. Τον έβλεπε να περπατεί με βήμα σταθερό, δίχως ταλαντεύσεις και δισταγμούς, όρθιος και ακάλυπτος. Αυτό του Κοσμά του άρεσε. Έτσι πίστευε και ο ίδιος πως έπρεπε να προχωρούν οι ηγέτες: με απόφαση και τόλμη, απάνω στο

9 Βλ. ενδεικτικά την Απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ της 3^{ης} Αυγούστου 1944 όπως αναδημοσιεύεται στο: *Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας. Επίσημα κείμενα*, τ. Ε' (1940-1945) 1981, 218-21.

δρόμο του χρέους. Τον δέχθηκε λοιπόν εκείνο το βράδυ με προθυμία. Και ούτε ρώτησε: η ακράδαντη εσωτερική πεποίθηση, η ανερώτηγη υποταγή στο χρέος, είναι άραγε το ίδιο το χρέος;».¹⁰

Ο Σπύρος είναι, λοιπόν, αυτός που ερευνά, συζητά και πείθει — άκρως θετικά χαρακτηριστικά όλα — αλλά ο Κοσμάς γοητεύεται από τη στιβαρή φιγούρα του Σταύρου, που υποτάσσεται ασυζητητί στο καθήκον, και τον αποδέχεται «με προθυμία». Με την τελευταία φράση πάντως, ο συγγραφέας φαίνεται να αποστασιοποιείται από την επιλογή αυτή, καθώς αφήνει να αιωρείται μια αμφιβολία για την ορθότητά της.

Είναι αρκετά δύσκολο να πει κανείς ποιος από τους δύο τύπους ηγέτη προκρίνεται έναντι του άλλου σ' αυτήν την πρώτη έκδοση της *Πολιτείας*. Γεγονός είναι πάντως ότι, ενώ ο Σπύρος παρουσιάζεται εντελώς θετικός, ο Σταύρος αφήνει μια ανάμεικτη εντύπωση. Σε κάποια σημεία μπορούμε να ανιχνεύσουμε την πρόθεση του συγγραφέα να σταθεί κριτικά απέναντί του, χωρίς ωστόσο να τον απορρίπτει και φροντίζοντας να πλαισιώσει την αρνητική κριτική με θετικά στοιχεία.

Βρισκόμαστε στα 1961, μετά το 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ που έφερε τη λεγόμενη «αποσταλινοποίηση» και ενώ, όπως είπαμε και παραπάνω, μέσα στο ΚΚΕ εμφανίζονται τάσεις αποδέσμευσης από τα παραδοσιακά μοντέλα λειτουργίας του κόμματος. Ο Αλεξανδρόπουλος φαίνεται πως νιώθει την ανάγκη να αναδείξει κάποια κακώς κείμενα. Άλλωστε ο ίδιος είχε ζητήσει από το '56 να απαλλαγεί των κομματικών του υποχρεώσεων, σε μια κίνηση αποστασιοποίησης από τον κομματικό μηχανισμό για τον οποίο δούλευε μέχρι τότε.

Ωστόσο, τα περιθώρια έκφρασης κριτικής πρέπει να ήταν ακόμα πολύ στενά. Ας μην ξεχνάμε πως μέσα στο κλίμα ανασφάλειας που είχαν δημιουργήσει στους κόλπους του εξόριστου ΚΚΕ οι διάφορες εσωκομματικές εκκαθαρίσεις και αλληλοκατηγορίες,¹¹ κανένα μέλος του δεν μπορούσε να παραβλέψει τον κίνδυνο να προκαλέσει με τον παραμικρό του λόγο ή πράξη τις πιο απίθανες κατηγορίες. «Όταν ζεις σε κλίμα με κάποιες ιδιαίτερες ουσίες στη σύνθεση, θα λάβεις την αναλογία σου, μικρή ή μεγάλη, όποιος και να 'σαι. Δεν γίνεται αλλιώς. Κάτι θα σηκώσεις κι από τα φορτία αυτά»,¹² γράφει ο Αλεξανδρόπουλος σχολιάζοντας — πόσο έμμεσα όμως — την κατάσταση. Και πράγματι το παθογόνο κλίμα άγγιξε και τον ίδιο, όταν διατυπώθηκαν σε βάρος του κάποιες αόριστες κατηγορίες για αντικομμουνιστικές δραστηριότητες, χωρίς ωστόσο να δοθεί συνέχεια στο θέμα.¹³

10 1961: 281-82.

11 Ο Αλεξανδρόπουλος (2000α: 400-422) μεταφέρει πολύ χαρακτηριστικά τα βιώματα και τις εντυπώσεις του.

12 Αλεξανδρόπουλος 2000α: 402.

13 Αλεξανδρόπουλος 2000α: 401, βλ. και 409-12.

Ο εξονυχιστικός έλεγχος της Επιτροπής Διαφώτισης, η έγκριση της οποίας ήταν απαραίτητη για να κυκλοφορήσει οποιοδήποτε βιβλίο από τον μηχανισμό του κόμματος, ήταν ακόμα ένας παράγοντας που δεν μπορούσε να παραβλεφθεί. Το συγκεκριμένο όργανο σημείωνε με ετοιμότητα οποιαδήποτε υποψία απόκλισης από τα επιτρεπτά· δεν αποκλείεται, λοιπόν, ο Αλεξανδρόπουλος να μπήκε στο παιχνίδι των λεπτών ισορροπιών που παρακολουθήσαμε παραπάνω, φοβούμενος ακριβώς έναν τέτοιου είδους έλεγχο.

* * *

Στη δεύτερη έκδοση της *Πολιτείας*, που κυκλοφορεί το 1963 στην Ελλάδα από τον νεοσύστατο τότε εκδοτικό οίκο Θεμέλιο, υπάρχουν ελάχιστες και σχεδόν ανεπαίσθητες αλλαγές στα αποσπάσματα τα σχετικά με τους ήρωες που μας απασχολούν. Η φράση που δήλωνε την πρόθυμη αποδοχή του Σταύρου από τον Κοσμά δεν υπάρχει πια.¹⁴ Αντίθετα, όμως, η αποστασιοποίηση του συγγραφέα από τον νεαρό του ήρωα αναδεικνύεται λίγο περισσότερο και η αμφισβήτηση της επιλογής του γίνεται μια ιδέα πιο έντονη με την αντικατάσταση της φράσης «Και ούτε ρώτησε: η ακράδαντη εσωτερική πεποίθηση, η ανερώτηγη υποταγή στο χρέος, είναι άραγε το ίδιο το χρέος;», από τη φράση «Δε ρώτησε όμως: η ακράδαντη εσωτερική πεποίθηση, η ανερώτηγη υποταγή στο χρέος, αυτό είναι το χρέος;».¹⁵

Πιθανόν να έχουμε να κάνουμε εδώ με κάποια ανταπόκριση στην κριτική του Ραυτόπουλου, ο οποίος εξανίστατο στα 1962 για την προτίμηση του Κοσμά στον Σταύρο έναντι του «ανθρώπινου» Σπύρου.¹⁶ Ωστόσο, αυτό που τελικά διακρίνεται είναι μια ασθενής τάση ανάδειξης της κριτικής προς τον Σταύρο, όχι μια ουσιαστική ισχυροποίησή της.

14 1961: 282, 1963: 278-79.

Από την έκδοση του '63 έχει επίσης αφαιρεθεί η λογομαχία του Σταύρου και του Σπύρου σε σχέση με το μεγάλο πρόβλημα της τακτικής που έπρεπε να ακολουθήσει το ΕΑΜ στις παραμονές της Απελευθέρωσης (1961: 282-83). Λογομαχία που κατέληγε, όπως είδαμε, σε οριακή επικράτηση του Σταύρου.

15 1961: 281-82, 1963: 278-79.

16 «Ο ένας είναι ανθρώπινος, έχει ενθουσιασμούς, βάζει και αίσθημα. Ο άλλος μονοκόμματος, στεγνός, αγέλαστος, “Στη θέση του θ έ λ ω έβαλε από πολύ νωρίς το π ρ έ π ε ι” – “Δεν αγαπούσε να παινεύει, αυτός άνοιγε μονάχα το στόμα του, όταν ήταν να ‘κατσαδιάσει’ κανέναν” κλπ. Και ο συγγραφέας μας λέει πως ο νεαρός Κοσμάς δέχθηκε αυτόνε, το δεύτερο, μέσα του, σαν ιδανικό ηγέτη! “Έτσι πίστευε και ο ίδιος πως έπρεπε να προχωρούν οι ηγέτες: με απόφαση και τόλμη, απάνω στο δρόμο του χρέους. Τον δέχθηκε λοιπόν εκείνο το βράδυ με προθυμία. Και ούτε ρώτησε: η ακράδαντη εσωτερική πεποίθηση, η ανερώτηγη υποταγή στο χρέος, είναι άρα γε το ίδιο το χρέος;” Ρωτάει ο συγγραφέας αντί για το νεαρό του ήρωα, αλλά απάντηση δεν δίνει. Και κάνει την ερώτηση έτσι που ίσως δεν υπάρχει απάντηση. Γιατί να μην πούμε απλά και σταράτα, με τον τρόπο που ο Αλεξανδρόπουλος λέει τόσα σωστά πράγματα, πως αυτός ο τύπος του επαναστάτη είναι γέννημα των φοβερών συνθηκών της επανάστασης, είναι, αν θέλετε, απόδειξη της τεράστιας δύναμης της ιδέας, αλλά δεν είναι το πρόσωπό της, το πρόσωπο που χαμογελάει ακατανίκητα στην ανθρωπότητα». Ραυτόπουλος 1962.

Αν όμως το '63 η κριτική στον Σταύρο προχωρά μισό βήμα μπροστά, το '79, στην τρίτη έκδοση του βιβλίου, γυρνά δύο βήματα πίσω. Ο Αλεξανδρόπουλος έχει επιστρέψει στην Ελλάδα από το '75 και, χωρίς να έχει απομακρυνθεί από τον χώρο επιρροής του ΚΚΕ, δεν είναι πια μέλος του.¹⁷ Θα περίμενε, λοιπόν, κανείς να εκμεταλλευτεί την άνεση που του δίνουν οι καινούριες συνθήκες, για να εκφράσει πιο ελεύθερα όσα προηγουμένως ήταν αναγκασμένος να λέει συγκαλυμμένα.

Κι όμως, απ' αυτή την έκδοση απουσιάζουν αρκετά αρνητικά στοιχεία του Σταύρου. Δεν χαρακτηρίζεται πια «αγέλαστος», ούτε «αδιάλλακτος»,¹⁸ ενώ η «υποταγή» του στο χρέος, λέξη που πιθανώς ανακαλούσε στο μυαλό του υποψιασμένου αναγνώστη δυσάρεστες πλευρές της λειτουργίας του ΚΚΕ, έχει τώρα αντικατασταθεί από την ανώδυνη «προσήλωση».¹⁹ Το εξευτελιστικό επεισόδιο με το κουκί, βέβαια, παραμένει. Ωστόσο — κι αυτό είναι ίσως το σημαντικότερο — πουθενά πλέον δεν δηλώνεται ότι ο Σταύρος είναι «γραμματέας της οργάνωσης».²⁰ Έτσι, τα όποια ελαττώματά του δεν μπορούν να αναχθούν με την ίδια ευκολία σε προβλήματα ενός ολόκληρου πολιτικού σχηματισμού.

Ο Σπύρος από την άλλη έχει απολέσει την πειθώ, το ισχυρότερο ίσως από τα θετικά χαρακτηριστικά του. Επίσης, έχει αφαιρεθεί η ρητή δήλωση της θετικής εντύπωσης που είχε κάνει στον Κοσμά την εποχή της πρώτης γνωριμίας τους («μπήκε στα παιδικά του όνειρα θετικός και μεγάλος»), καθώς και η αναφορά στην έντονη ανάμειξή του στις κινητοποιήσεις για το σταφιδικό ζήτημα.²¹

Το γενικό σχήμα δεν έχει αλλάξει. Ήρωας και συγγραφέας ταλαντεύονται ανάμεσα στα δύο πρότυπα ηγέτη: ο πρώτος προτιμά τον σκληρό έναντι του διαλλακτικού, ο δεύτερος παίρνει τις αποστάσεις του από αυτή την επιλογή. Καθώς, όμως, ο συγγραφέας φροντίζει να αποδυναμώσει ελαφρώς τη θετική εικόνα του Σπύρου και να μετριάσει τις αρνητικές εντυπώσεις που αφήνει ο Σταύρος, η αρχική του προτίμηση καθίσταται δυσδιάκριτη, αν όχι τελείως αφανής.

Ανεξήγητο μυστήριο; Ίσως όχι και τόσο.

* * *

Στο μυθιστόρημα του Αλεξανδρόπουλου *Μικρό όργανο για τον επαναπατρισμό* που κυκλοφορεί στα 1980 — πιθανότατα λοιπόν η συγγραφή του συμπίπτει με τη δεύτερη επεξεργασία της *Πολιτείας* — εμφανίζεται ένα

17 «Χρονολόγιο Μήτσου Αλεξανδρόπουλου» 2004: 35.

18 1963: 257, 1979: 227 και 1963: 277, 1979: 245 αντίστοιχα.

19 1963: 279, 1979: 246.

20 1963: 255, 1979: 255.

21 1963: 278, 1979: 246 και 1963: 157, 1979: 138.

άλλο ενδιαφέρον δίδυμο. Ο Θάνατος ή Απόλλωνας συμβολίζει τους φαύλους, συγκεντρωτικούς, εξουσιαστές συντρόφους, που έχουν καταφέρει να είναι για χρόνια «το Κεφάλι» — καταλαβαίνουμε του κόμματος. Ο Πύθωνας, συμπαθέστερος αυτός, αν και όχι άμοιρος ευθυνών, πρωτοκαπετάνιος άλλοτε στο αντάρτικο, προσπάθησε κάποια στιγμή να πάρει εκείνος την ηγεσία, απέτυχε, και έκτοτε θανατώνεται ξανά και ξανά σε μια συμβολική επανάληψη του αρχαίου μύθου.

Ο ηττημένος, όμως, της εσωκομματικής σύγκρουσης Πύθωνας, ο καταδικασμένος στη λήθη, θα πει για τον άσπονδο σύντροφό του: «Στιγμή δε φεύγει από κοντά μου κι εγώ από κείνον. Το ξέρω, υπάρχω πια μέσα του. Και μόνο εκεί υπάρχω τώρα εγώ — μέσα στον Πύθιο Απόλλωνα και στις τόσες μας πυθίες και πουθενά αλλού. Γι' αυτό σου λέω: ποτέ να μην πεθάνει! Και δεν θα πεθάνει, μην τηράς που τονε λένε Θάνο, επίτηδες το διάλεξε για να σας ξεγελάει, Αθάνατος ήθελε να πει, όπως και είναι...».²²

Αυτή η ανάγκη να επιβιώσει ό,τι απέμεινε από έναν έντονο και μακροχρόνιο αγώνα, κάτι το προβληματικό έστω, που όμως κλείνει μέσα του και τα όποια θετικά, ή τουλάχιστον την ανάμνησή τους, δίνει, νομίζω, τον τόνο και στη δεύτερη αναθεώρηση της *Πολιτείας*. Δεκαέξι χρόνια έχουν περάσει από την έκδοση του '63 και σ' αυτό το διάστημα έχει προκύψει μέσα από τη διάσπαση του ΚΚΕ ένα άλλο κόμμα, που θα προβάλει την «ανανέωση» ως βασικό στοιχείο της ταυτότητάς του, το ΚΚΕ Εσωτερικού. Ο Αλεξανδρόπουλος τάχθηκε από την αρχή ενάντια στη διάσπαση του '68 και έμεινε στις γραμμές του ΚΚΕ. Διαβάζοντας πάντως την αυτοβιογραφία του, έχει κανείς την αίσθηση ότι το αίτημα για «ανανέωση» δεν τον είχε αφήσει αδιάφορο. Θεωρεί, ωστόσο, ανώριμη την πολιτική αυτών που θέλησαν να το υλοποιήσουν και κρίνει ότι η διάσπαση όφειλε να αποφευχθεί: «Η προσωπική μου αντίληψη — χωρίς και να επιμείνω γιατί καθόλου δεν ήμουν μέσα στις λεπτομέρειες — ήταν πως εκείνοι που ανέλαβαν την υπόθεση της ανανέωσης του κόμματος το '68 είχαν περιθώρια να κινηθούν χωρίς τη διάσπαση και να επιτύχουν κάτι καλύτερο, αν ήταν ωριμότερη η πολιτική τους».²³

Ίσως, λοιπόν, ο συγγραφέας μας αποφασίζει να μεταβάλει κάπως την εικόνα των δύο ηγετικών προτύπων που παρουσιάζει στο βιβλίο του σε μια κίνηση αποποίησης της παλιάς, μερικής έστω, συμπόρευσής του μ' αυτούς που αποδείχθηκαν πολιτικά ανώριμοι. Στο μέτωπο που έχει ανοίξει μέσα στην ελληνική αριστερά, ο Αλεξανδρόπουλος αισθάνεται μάλλον την ανάγκη να υπερασπιστεί το κόμμα του, ό,τι έχει απομείνει δηλαδή από τους μεγάλους αγώνες του παρελθόντος. Ο ίδιος άλλωστε ομολογεί στον πρόλογο της

22 Αλεξανδρόπουλος 1980: 124.

23 Αλεξανδρόπουλος 2000α: 399.

τελευταίας έκδοσης ότι το βιβλίο του ήταν στα 1961 «πράξη πολέμου».²⁴ Δεν αποκλείεται, επομένως, να ισχύει κάτι ανάλογο και για την αναθεώρησή του στα 1979. Μόνο που τώρα πια ο πόλεμος έχει και εσωτερικούς αντιπάλους.

* * *

Αναφορά στο ηγετικό δίδυμο της Πολιτείας γίνεται και στην αυτοβιογραφία του Αλεξανδρόπουλου, στο κομμάτι της που χρονολογείται το 1991. Εδώ, όμως, διαχωριστικές γραμμές δεν υπάρχουν, αλλά ούτε και πολεμική διάθεση. Και το γενικότερο κλίμα απαισιοδοξίας ως προς τα πολιτικά πράγματα που διέπει αυτό το έργο, μας οδηγεί στην υπόθεση πως η πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού συμπαρέσυρε, μαζί με τις προσδοκίες από το κομμουνιστικό κίνημα, και τις διαφορές των δύο μυθιστορηματικών ηγετών του.

Ο Σπύρος και ο Σταύρος είναι πια «το δίδυμο της συμφοράς, μέσα από το οποίο πέρασε η καταστροφή, αφήνοντας καταβολές που συντήρησαν και συνέχισαν, απλωμένη μες στις δεκαετίες που θ' απαιτούνταν ακόμα, τη διαδικασία της αποτυχίας και της διάλυσης από μια διχοτόμηση σ' άλλη».²⁵

Φωτεινή Λαγωνικού

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια
Τμήμα Φιλολογίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης
flag@mycosmos.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

«Απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ», 3.8.1944. Στο: *Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας. Επίσημα κείμενα*, τ. Ε' (1940-1945), 1981. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 218-21.

«Χρονολόγιο Μήτσο Αλεξανδρόπουλου», 2004. *Μανδραγόρας* (Αφιέρωμα στον Μήτσο Αλεξανδρόπουλο) 31: 34-35.

²⁴ Αλεξανδρόπουλος 2000β: 9.

²⁵ Αλεξανδρόπουλος 2000α: 483.

- Αλεξανδρόπουλος, Μ., 1961. *Νύχτες και Αυγές. Η Πολιτεία*. χ.τ.: Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις.
- Αλεξανδρόπουλος, Μ., 1963. *Νύχτες και Αυγές. Η Πολιτεία*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Αλεξανδρόπουλος, Μ., 1979. *Νύχτες και Αυγές. Η Πολιτεία*. Αθήνα: Κέδρος.
- Αλεξανδρόπουλος, Μ., 1980. *Μικρό όργανο για τον επαναπατρισμό*. Αθήνα: Κέδρος.
- Αλεξανδρόπουλος, Μ., 2000α. *Αυτά που μένουν*, τ. Α'. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Αλεξανδρόπουλος, Μ., 2000β. «Σαράντα χρόνια μετά». Πρόλογος στο: Αλεξανδρόπουλος, Μ. 2000. *Νύχτες και Αυγές. Η Πολιτεία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 7-12.
- Ελεφάντης, Α., 2002. «1951-1967: ΕΔΑ-ΚΚΕ. Τα δύο οργανωτικά πρόσωπα της Αριστεράς». Στο: Καϊάφα, Ουρανία (επιμ.), 2004. *1949-1967: Η εκρηκτική εικοσαετία (Επιστημονικό συμπόσιο, Αθήνα, 10-12 Νοεμβρίου 2000)*. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 31-42.
- Ραυτόπουλος, Δ., 1962. «Ένας πεζογράφος που έρχεται». *Η Αυγή*, Κυριακή 27.5.1962.
- Σταυροπούλου, Ε., 2001. *Προτάσεις ανάγνωσης για την πεζογραφία μιας εποχής. Μ. Αλεξανδρόπουλος, Σπ. Πλασκοβίτης, Α. Φραγκιάς, Μ. Χάκκας, Δ. Χατζής*. Αθήνα: Σοκόλης.

FOTINI LAGONIKOU

Revisions of leading figures in Mitsos Alexandropoulos' *The City*

Summary

MITSOS Alexandropoulos (1924-2008) is a Leftist writer of the first post-war generation. His first novel *Nights and Dawns. The City* (1961) is set in Athens during the German occupation. Kosmas, the young hero, joins a resistance group and meets the two leading figures, Stavros and Spyros. These two represent two different notions of how a revolutionary organization should function. Notions that coexisted within the Greek Left when Alexandropoulos wrote his novel. The way in which the author handles these two fictional characters, both in the first as well as in the next two revised editions of his book (1963, 1979), indicates slight changes of his political views.